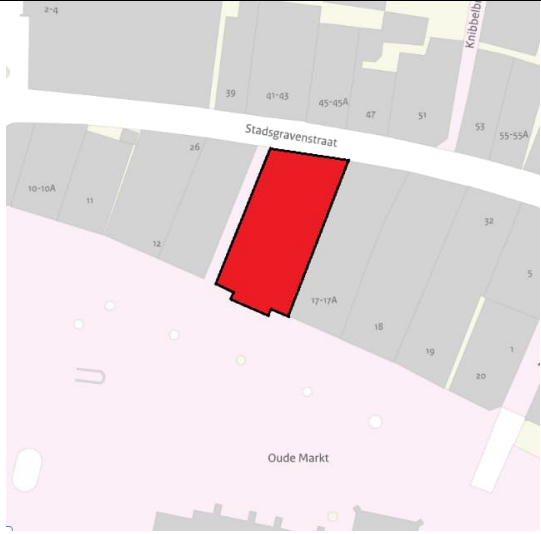

REDENGEVENDE OMSCHRIJVING BESCHERMD GEMEENTELIJK MONUMENT

Monumentnummer erfgoedregister gemeente Enschede: 000000

Naam	Concordia		
Adres	Oude Markt 15, 7511 GA Enschede		
Buurt	Binnenstad		
Wijk	Stadsdeel centrum		
Kadastrale gegevens	ESD00-B-4228		
X-Y coördinaten	52.221212, 6.895844		
BAG ID	0153100000275112		
Bouwjaar	1910-1911		
Architect	J. van Straaten		
Opdrachtgever	Sint-Jacobusparochie, Enschede		
Bouwstijl	Nieuw-historisme		
Typologie	Verenigingsgebouw, logetheater		
Oorspronkelijke functie	Verenigingsgebouw, theater, café-restaurant, logiesgebouw		
Huidige functie	Horeca, filmtheater		
Verbouwingen	o.a. 1970-1980: renovatie, herindeling, inbouw nieuwe filmzaal; 1995: doorbraken naar buurpand nr.17 i.v.m. horeca en derde filmzaal;		
Opsteller omschrijving	Monumenten Advies Bureau		
Datum besluit	Invullen gemeente Enschede		
Naam besluit	Invullen gemeente Enschede		
Datum foto's	07-03-2024	Datum omschrijving	23-07-2024
Registerbeschrijving	Concordia is een verenigingsgebouw uit 1911, met voorbouw en theaterzaal volgens het logetype, kenmerkend voor de theaterarchitectuur in de vroege twintigste eeuw. Het markante, in nieuw historiserende stijl uitgevoerde pand is een ontwerp van de Amsterdamse architect Jacques van Straaten. Het gebouw ligt prominent en door zijn imposante verschijningsvorm beeldbepalend aan de Oude Markt in het hart van Enschede.		
			
Identificerende aanduiding locatie		Foto	

HISTORISCHE CONTEXT

Concordia is gebouwd als gemeenschapsgebouw voor de rooms-katholieke Werkliedenvereniging. De vereniging werd in 1889 opgericht op initiatief van Alphons Ariëns, kapelaan van de Sint-Jacobusparochie in Enschede. Hij wilde met de vereniging het drankmisbruik onder arbeiders inperken door hen uit de kroeg te halen en allerlei activiteiten en vertier aanbieden. In 1891 verrees aan de Oldenzaalsestraat een eerste verenigingsgebouw in neorenaissancestijl, Tivoli, naar ontwerp van Jos Cuypers. Tivoli lag echter volgde Ariëns te ver van het centrum. Daarom is in 1902 op de Oude Markt een verenigingsgebouw gebouwd, dit keer naar ontwerp van architect A.L. Clemens. Het pand bevatte vergaderlokalen, logeergelegenheid, een restauratiezaal, een bibliotheek en een toneelzaal met koepel. Het pand werd gebouwd in eclectische stijl, met voor die tijd grote vensters die naar buiten toe openheid creëerden. Op kerstavond 1909 brandde het verenigingsgebouw vrijwel volledig af.

Voor de herbouw werd de in Amsterdam werkzame architect Jacques van Straaten (1862-1920) ingeschakeld. Van Straaten was in de leer geweest bij Pierre Cuypers en in Engeland bij Robert William Edis. In 1886 vertrok hij naar het Amerikaanse Boston, waar hij met een diversiteit aan architectuurstijlen en bouwtechnieken in aanraking moet zijn gekomen. Hij is daar vermoedelijk werkzaam geweest voor het architectenbureau Sturgis & Cabot en mogelijk ook voor Eames & Young in Saint Louis. Weer terug in Nederland volgde een periode waarin hij de invloeden die hij in het buitenland had opgedaan in zijn ontwerpen verwerkte. Rond circa 1906 kwam aan deze experimentele fase een einde. Vanaf die tijd spelen historische architectuurstijlen en motieven een belangrijke rol in zijn werk, maar hij paste deze op vaak vernieuwende wijze toe. Ook het Enschedese Concordia is ontworpen in deze “nieuw historiserende stijl”, zakelijker, maar niet minder markant van uiterlijk dan zijn voorganger. Het nieuw historisme was een heroriëntatie op historische bouwstijlen, met nadruk op een monumentale uitstraling. De stijl was vooral populair bij de bouw van representatieve landhuizen, kantoor- en bankgebouwen, winkels en warenhuizen en horecagelegenheden. Eén van Van Straatens andere gebouwen is De Bijenkorf in Amsterdam, in een mengvorm van Franse en Nederlandse barok en classicisme, waarschijnlijk zijn bekendste ontwerp.

Het nieuwe Concordia opende in 1911 zijn deuren. Ook het vernieuwde gebouw kreeg verschillende functies. Naast de theaterzaal en de logiesruimten kwam er ook een voor alle Enschedeërs openbaar toegankelijk café-restaurant. In de jaren vijftig van de twintigste eeuw raakte Concordia in onbruik. In 1962 werd het gebouw door de gemeente Enschede aangekocht, waarna in de jaren zeventig renovatie en verbouwing volgden. Het pand bestond toen uit een grote zaal met toneel, met kleedkamers en open ruimte in de kelder, een entree met hal en garderobe voorafgaand aan de zaal op de begane grond, en vides en kleine bijruimten op de eerste verdieping en een tussenverdieping. Op de tweede verdieping waren een vide, bergruimten en een jongerensociëteit. Op de derde verdieping bevond zich behalve de genoemde vide een woning.

In 1977 kreeg de kelder deels een nieuwe indeling. De vide van de tussenverdieping is gedeeltelijk van een balkon voorzien, bereikbaar met een stalen spiltrap. Verder richtte men nieuwe vergaderkamers in en werd in de tweede en derde verdieping een nieuwe filmzaal toegevoegd.

In 1995 is een derde filmzaal gecreëerd op de verdieping van het buurpand Oude Markt 17. Op de begane grond zijn de horecaruimten in beide panden via een nieuwe doorgang met elkaar verbonden.

De voorgevel is in de loop van de tijd op een aantal punten gewijzigd. Zo is de ingangspui op de begane grond gedeeltelijk vernieuwd. Eind jaren zestig zijn de bakstenen van het middenrisaliet wit gesausd, na 1981 ook een deel van de geveltop daarboven, rondom de vensters. Verder is een deel van de ramen vervangen, waarbij de oorspronkelijke roedenverdeling grotendeels is aangehouden. De achtergevel heeft diverse wijzigingen ondergaan, waaronder het vernieuwen van de grote ramen in het middendeel van de gevel.

In 2014 maakte kleuronderzoeker- en restaurator Bert Jonker een kleurontwerp voor de grote zaal en beschilderde hij het plafond en de balkons.

RUIMTELIJKE CONTEXT

Het pand Concordia staat aan de Oude Markt en maakt daar deel uit van de noordoostelijke straatwand. Midden op het plein, tegenover Concordia, staat de Grote Kerk. Schuin tegenover op het plein bevindt zich het Brandmonument uit 1912, ter herdenking van de stadsbrand van 1862. Rechts van Concordia bevindt zich het pand Oude Markt 17, waarmee het pand Concordia intern in verbinding staat. Aan de noordzijde grenst Concordia aan de Stadsgravenstraat.

Bronnen

J.W. Berns (1985). "Tivoli" aan de Oldenzaalsestraat door Alphons Ariëns gesticht. Ontwerp architect J.Th. Cuypers", in: *Sleepsteen* 1 (1985) 3, pp. 4-7.

H. Blom, J.A. van Straaten jr. (1862-1920), z.pl. 2004, <zoeken.nieuweinstituut.nl/nl/personen/detail/c758dde2-4cba-5475-abcb-8cdbf689c5f9> (16 april 2024).

W.H Nijhof, 'Alphons Ariëns, de rode kapelaan van de katholieke vakbeweging', op: Geschiedenis van Enschede. Stad uit stoom en strijd, <geschiedenisvanenschede.nl/historie/alphons-ariens-de-rode-kapelaan/> (16 april 2024).

SOM, Cultuur- en bouwhistorische verkenning 'Tivoli', Oldenzaalsestraat 158 Enschede, Oldenzaal 2021.

*Het oorspronkelijke gebouw Concordia op een ansichtkaart uit 1908.
Fotoarchief Stadsarchief Enschede, doc.nr. 009578.*

*Het gehavende gebouw Concordia na de brand
van 25 december 1909.
Fotoarchief Stadsarchief Enschede, doc.nr. 002479.*

*Ansichtkaart van de Oude Markt uit 1912.
Fotoarchief Stadsarchief, doc.nr. 008258.*

*Pui van Concordia in de periode 1911-1913.
Fotoarchief Stadsarchief Enschede, doc.nr. 008662.*

*Oudst bekende foto van het huidige Concordia, met een nog niet geveerde bakstenen gevel en vensters met roedenramen. Foto genomen vanaf de toren van de Grote Kerk.
Fotoarchief Stadsarchief Enschede, doc.nr. 002439.*

BESCHRIJVING VAN HET OBJECT

Omgeving van het monument

Het pand Concordia staat aan de noordzijde van de Oude Markt en maakt daar deel uit van de min of meer aaneengesloten pleinwand. Het volledig bebouwde diepe perceel strekt zich uit tot de Stadsgravenstraat, waaraan de achtergevel van Concordia grenst. Direct westelijk van het gebouw bevindt zich een smalle gang of steeg tussen Markt en Stadsgravenstraat. Het gebouw voegt zich zo binnen het historische stratenpatroon en de verkavelingsstructuren van het oude centrum van Enschede. De belendende bebouwing in de pleinwand is historisch en heeft negentiende-eeuwse kenmerken, waaronder verhoogde stoepen. Oostelijk van Concordia bevindt zich het opvallend kleinschaliger pand Oude Markt 17, waarmee het pand Concordia intern in verbinding staat. Midden op de Oude Markt, tegenover Concordia, staat de Grote Kerk. Schuin tegenover op het plein bevindt zich het Brandmonument uit 1912, ter herdenking van de stadsbrand van 1862.

Algemeen, hoofdvorm, dak

Concordia is een min of meer rechthoekig, grotendeels vierlaags pand met kelder. Het heeft een samengestelde kap. Het bouwdeel aan de voorzijde is voorzien van een zolder onder een dwars geplaatst zadeldak, gedekt met gesmoorde Oudhollandse pannen. Het zadeldak wordt begrensd door hoge zijtopgevels met decoratief gemetselde schoorstenen. Het middelste bouwdeel heeft een plat dak. Het achterste bouwdeel is een bouwlaag lager en heeft eveneens een plat dak.

Gevels

De gevels zijn gemetseld in een rode machinale baksteen in kruisverband. De voorgevel is een symmetrisch opgezette lijstgevel, waarvan het brede middendeel wordt bekroond door een getoogd dakhuis. Op de hoeken van het dakhuis dubbele in baksteen vormgegeven pilasters bekroond door natuurstenen lijstwerk en geflankeerd door natuurstenen klauwstukken in de vorm van voluten. De smalle geveldelen aan weerszijden van de middenpartij worden bekroond door houten lijstwerk boven een in baksteen uitgevoerd architraaf.

Het tegenwoordig wit geschilderde middendeel heeft drie boven elkaar gelegen balkons, gedragen door natuurstenen consoles en voorzien van ijzeren balustrades. Het onderste balkon is gevelbreed, de twee overige balkons bevinden zich over de breedte van het middendeel van de gevel. Op het middelste balkon zijn de letters CONCORDIA aangebracht.

Op de begane grond bevindt zich over de gehele gevelbreedte van de voorgevel een glazen pui. Achter deze pui resteren nog de oorspronkelijke gemetselde muurdammen. In de muurdam rechts van de ingang bevindt zich een gevelsteen met de tekst 'Door het volk, voor het volk, tot God. Pt Dr Alph:Ariëns 19-10'. De invullingen tussen de muurdammen zijn volledig gewijzigd, maar de togen boven de gevelopeningen uiterst links en rechts bleven bewaard.

De vensters in de voorgevel zijn voorzien van een natuurstenen dorpel boven een uitspringende halfsteens rollaag en strekken met aanzetstenen van natuursteen. De kozijnen liggen, met de smalle gemetselde dagkanten, licht verdiept in het gevelvlak. De vensters in de vierde bouwlaag zijn voorzien van getoogde kozijnen onder gemetselde segmentbogen.

Op de beide onderste balkons zijn er in het midden dubbele 6-ruits balkondeuren, op het onderste balkon tussen zijvensters met 6-ruits ramen en erboven een rij van vier kleine vensters met 4-ruits ramen. De balkondeuren van het middelste balkon hebben kleine 2-ruits bovenlichten en worden

geflankeerd door vensters met 8-ruits ramen. Op het derde balkon komen vier vensters met enkelruits ramen en 2-ruits bovenlichten uit. In de smalle geveldelen aan weerszijden van de middenpartij bevindt zich per verdieping één venster met roedenraam. In het dakhuis een vensterpartij in serlianavorm met een roodboogvenster tussen lagere rechtgesloten zijlichten met roedenramen.

De bakstenen zijgevels hebben een relatief sober karakter. Vooral de vanaf de openbare weg goed zichtbare zijtopgevels van de voorbouw zijn wat rijker uitgewerkt. Ze hebben de vorm van een tuitgevel met schoorsteen. Onder de schoorsteen en rondom de bovenste reeks vensters bevindt zich siermetselwerk. De vele vensters voorzien van gemetselde lekdorpels, strekken met uitgemetselde deklíjstjes en afgeplate of dichtgezette ramen met roedenverdeling.

Ook de achtergevel, grenzend aan de Stadsgravenstraat, wordt bekroond door in baksteen uitgevoerd líjstwerk. Het heeft een met de voorgevel vergelijkbare gevelindeling met een breed middendeel geflankeerd door geveldelen van één travee breed. Het middendeel heeft beneden drie keldervensters met bakstenen lekdorpel en strekken. Ze zijn voorzien van enkelruits ramen met tralies. Daarboven bevindt zich een spaarveld met bakstenen afzaat, bekroond door een gemetselde boog en geflankeerd door dubbele gemetselde pilasters. Boven dit geveldeel bevindt zich een eenvoudige líjst. In het spaarveld drie vensters, voorzien van lichtbakken.

Links van dit middendeel is een hoge muuropening met hoge dubbele luiken en een 9-ruits bovenlicht. Rechts ervan zijn drie muuropeningen: de onderste is dichtgezet, daarboven bevindt zich een muuropening met strekken en luiken, de bovenste opening met strekken en luiken is voorzien van een balkon met ijzeren balustrade. Bovenin de gevel bevindt zich een reeks van vijf muuropeningen boven rollagen, afwisselend smaller en breder, alle voorzien van dubbele luiken.

Interieur

De hoofdvorm van een logetheater met voorbouw is herkenbaar gebleven. Ondanks de vele wijzigingen in structuur en afwerking is in het interieur de opzet van de theaterzaal behouden gebleven. Deze heeft een parterre en hoefijzervormig op het toneel georiënteerde balkons met loges. Deze worden gesteund door ronde pijlers. De toneelopening wordt benadrukt door een geprofileerde omlijsting, ook wel 'líjsttoneel' genoemd. Het plafond van de zaal is vernieuwd. De huidige kleurstelling en de schilderijen op plafond en balkons zijn in 2014 op basis van een ontwerp van Bert Jonker aangebracht. Verder bevinden zich in het interieur restanten van de oorspronkelijke trappen, zoals geornamenteerde ijzeren balustrades met houten handleuning.

BEELDMATERIAAL BESTAANDE SITUATIE EXTERIEUR

Voorgevel van Concordia (maart 2024).

Achtergevel van Concordia (maart 2022).

Zijgevel van Concordia (maart 2022).

Zijgevel van Concordia (maart 2022).

Concordia, gelegen aan de Oude Markt (maart 2024).

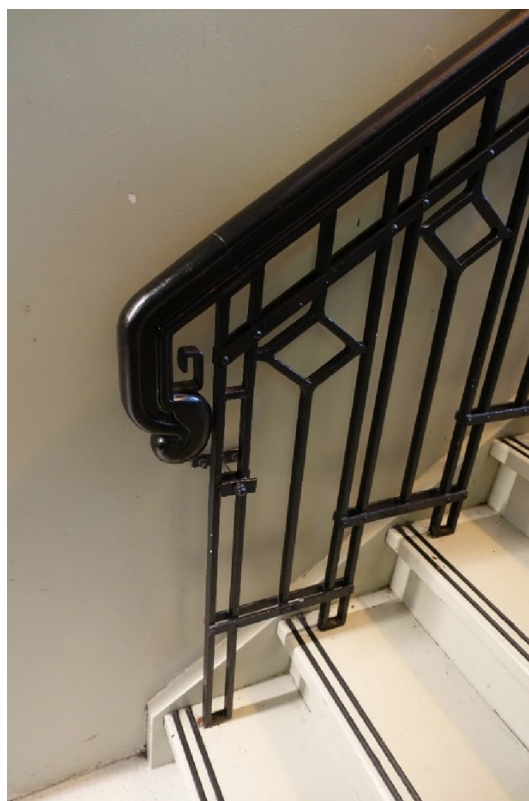

Balkonconsole voorgevel (maart 2024).

BEELDMATERIAAL BESTAANDE SITUATIE INTERIEUR

Theaterzaal (maart 2024).

Resterende delen van de oorspronkelijke balustrades in het trappenhuis (maart 2024).

Het in 1978 in de theaterzaal aangebrachte plafond met beschildering uit 2014 (maart 2024).

Toneelwand van de theaterzaal (maart 2024).

WAARDERING¹

Het belang van dit object is gelegen in:

Cultuurhistorische waarden

- de historische betekenis, als herinnering aan de activiteiten van de rooms-katholieke Werkliedenvereniging in het bijzonder en de bloei van de katholieke geloofsgemeenschap in Enschede in de vroege twintigste eeuw in het algemeen. Met dit doel werd in 1902 de afgebrande voorganger van het gebouw opgericht. Het huidige gebouw deed vervolgens zo'n veertig jaar als zodanig dienst.
- als herinnering aan de periode, waarin de binnenstad van Enschede, als gevolg van de bloeiende textielindustrie en toename van de welvaart vanaf het einde van de negentiende eeuw uitgroeide tot centrum van zakelijke dienstverlening (banken, kantoren, gemeente-apparaat), commercie (winkels) en vermaak (horeca, verenigingslokalen). De vestiging van Concordia in 1902 aan het belangrijkste plein in de stad is daar een mooie illustratie van.
- de historische betekenis, gelegen in de functie die Concordia in de jaren zeventig kreeg als theater en later als filmhuis. Waar het eerder een ontmoetingsgebouw was waar vooral specifieke groepen Enschedeërs elkaar troffen, is het nu een plek die voor alle inwoners van Enschede toegankelijk is.

Architectuur- en kunsthistorische waarden

- het aan de hoofdropzet en typologie goed afleesbare oorspronkelijke concept en gebruik. Het betreft een in hoofdzaak goed behouden en in Enschede verder uniek voorbeeld van een zeer functioneel opgezet verenigingsgebouw met voorbouw en een grote zaal volgens het logetype, kenmerkend voor de theaterarchitectuur in de vroege twintigste eeuw.
- het markante, in de trant van de nieuw historiserende stijl, uitgevoerde ontwerp, van de hand van de Amsterdamse architect Jacques van Straaten. Hij combineerde, zoals in zijn andere bekende ontwerpen voor bijvoorbeeld warenhuizen, deze representatieve vormgeving met voor de bouwtijd rationele en moderne bouwconstructies.
- de goed en gaaf bewaard gebleven hoofdropzet, de kapvormen, de materiaaltoepassingen de details van het exterieur, in het bijzonder van de gevels van de voorbouw aan de Oude Markt en de gevel aan de Stadsgravenstraat.
- de theaterzaal volgens het logetype, met voor dit zaaltype kenmerkende opzet en detaillering. De zaal behoort tot de weinig oorspronkelijke interieuronderdelen die behouden bleven.

Stedenbouwkundige, situationele en/of ensemblewaarden

- de prominente ligging aan de Oude Markt. Daar rijst de imposante voorbouw met de opvallende voorgevel uit boven de omringende bebouwing en vormt hier een sterk

¹ Opgesteld aan de hand van de beleidsregel: Nadere regels waarderingscriteria voor het aanwijzen van een gemeentelijk monument Enschede geldend van 01-06-2024.

beeldbepalend object in de noordoostelijke pleinwand. De achtergevel aan de Stadsgravenstraat heeft voor deze karakteristieke ringstraat beeldbepalende waarde.

Gaafheid en herkenbaarheid

- de gaafheid van de hoofdvorm, de architectonische detaillering, in het bijzonder van de voorgevel, delen van de zijgevel en de theaterzaal.
- als nog goed herkenbare uitdrukking van de oorspronkelijke functie van verenigings-, theater- en horecagebouw.

Zeldzaamheid

- het belang van het historische verenigings-, theater- en horecagebouw vanwege de zeldzaamheid in architectuurhistorisch, typologisch en functioneel opzicht. Binnen de context van de gemeente Enschede is sprake van een relatieve zeldzaamheid.

OMVANG BESCHERMING

Het pand en alle daarbij behorende monumentale onderdelen van het interieur.

BESCHERMINGSOVERZICHT

Leeswijzer bij een redengevende omschrijving van de gemeente Enschede

Deze omschrijving is onderdeel van het besluit van het college van burgemeester en wethouders van Enschede om het terrein, pand of complex als een gemeentelijk beschermd monument aan te wijzen. Wij benadrukken dat alles wat bouwkundig en functioneel onlosmakelijk deel uitmaakt van de zelfstandige eenheid van het terrein, pand of complex onderdeel is van het gemeentelijk monument en de bescherming. In de praktijk is het hele pand, inclusief het vaste interieur deel van het monument en de bescherming. Soms zijn er niet beschermde onderdelen in een monument aanwezig, denk bijvoorbeeld aan een recente badkamerafwerking. Deze onderdelen zijn niet uitputtend omschreven. Neemt u voor het bepalen van deze onderdelen altijd contact op met monumentenzorg van de gemeente Enschede.